

- туальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. — О.: Юрид. літ., 2004. — Вип. 23. — С. 107–113; Стефанчук Р. О. *Injuria* в римському праві як історико-правова передумова регулювання і охорони особистих немайнових відносин у сучасному цивільному праві // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. — О.: Юрид. літ., 2004. — Вип. 23. — С. 113–118.
3. Див.: Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі: Навч. посібник. — О.: АО БАХВА, 1996. — С. 124–125.
 4. Див.: Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 416–418.
 5. Див.: Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Издательская группа ИНФРА* М — НОРМА, 1996. — С. 548–549.
 6. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 415–418.
 7. Див.: Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 418.
 8. Див.: Римское частное право: Учебник / Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М.: Новый Юрист, 1997. — С. 493.
 9. Див.: Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 418.
 10. Див.: Хвостов В. М. История римского права: Пособие к лекциям. — 5-е изд.-е. — М., 1910. — С. 314.
 11. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 418.
 12. Стефанчук Р. О. *Injuria* в римському праві як історико-правова передумова регулювання і охорони особистих немайнових відносин у сучасному цивільному праві // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. — О.: Юрид. літ., 2004. — Вип. 23. — С. 113–118.
 13. Д. 47. 2. 1. 3.
 14. Див.: Орач Є. М., Тицник Б. Й. Основи римського приватного права. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 238.
 14. Див.: Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 419.
 15. Див.: Римское частное право: Учебник / Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М.: Новый Юрист, 1997. — С. 495.
 16. Див.: Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. — М.: БЕК, 2000. — С. 264.
 17. Д. 9. 2. 1.
 18. Д. 9. 2. 2.
 19. Див.: Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі. — О.: Бахва, 1996. — С. 95.
 20. Див.: Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 419–422.

УДК 340.15(37):347.42

І. М. Виргаракі

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Римське право — краща правова система античності. Zobov'язальне право є основним розділом римського цивільного права. Таке значення було обумовлено існуючою економічною системою того часу. Рим — це не тільки велика держава, але і велика економіка. Економіка відіграє велику роль у розвитку суспільства, а одним із головних принципів економічної стабільності є механізм переміщення

цінностей між суб'єктами через зобов'язальні правовідносини. З цього приводу впливає актуальність зобов'язання для держави та суспільства.

Головна мета будь-якого зобов'язання — задовольнити вимоги кредиторів. Виконання зобов'язань полягає в здійсненні зобов'язаною особою (боржником) дій, що становлять зміст зобов'язання (передача речі, надання речі в тимчасове користування, виконання будь-якої роботи). Предметом виконання зобов'язання за загальним правилом є об'єкт зобов'язання, який без згоди кредитора не може бути замінений іншим предметом. Саме по собі виконання має багато різних нюансів, елементів, вимог тощо. Тому в практиці часто виникають спори про характер виконання, його повноту, відповідність умовам договору. Те, що на думку боржника вважається виконанням, на погляд кредитора не відповідає умовам договору і не може бути визнаним як виконання [1, с. 357]. З цього впливає актуальність вивчення такого явища, як виконання зобов'язання за римським правом та їх особливості.

Метою цієї статті є історичне наукове дослідження виконання зобов'язання за римським правом та особливості такого виконання, а також проведення аналогії із сучасним станом правового зору на ці питання.

Вивченням питань стосовно зобов'язання, виконання зобов'язання та особливостей цього виконання були присвячені праці О. Підпригори, Є. Харитонова, Л. Кофанова, З. Черніловського та ін.

Як зазначалось вище, процес виконання зобов'язання іноді викликав багато суперечок, спорів. З метою уникнення зазначених спорів римська юриспруденція виробила механізм захисту. Суть такого механізму полягала у виробленні чітких критеріїв, яким повинно було відповідати виконання окремого зобов'язання. Невідповідність хоча б одному з них тягло негативні наслідки аж до визнання зобов'язання невиконаним. Римське право, як і сучасна правова система, виходили з принципу першого місця вигодонабувача в зобов'язальних правовідносинах.

Дисципліна виконання навіть малого зобов'язання впливає на стабільність цивільного обігу, тому римські юристи розробили закінчений механізм, націлений на дисципліну сторін окремого зобов'язання.

Слід зазначити, що давньоримські юристи не розрізняли речових і зобов'язальних прав, а лише захист прав спеціальними засобами — позови (речові та особисті). Особисте право існувало тоді, коли об'єктом права було особисте право (об'єкт — дії, що мали правове значення). Таке особисте право мало відносний характер, розрахований на певний строк, свій специфічний склад та формулу.

Зобов'язання, відповідно до формули римського права, це правова окови, що змушують виконати що-небудь одну особу відповідно до законів держави відносно іншої особи. Сутність зобов'язання полягає в тому, щоб примусити іншу особу щось дати, зробити або надати (Д. 44. 7. 3) [2]. Сутність визначає механізм реалізації, бо вона його містить. Особливістю є універсальність формулювання зобов'язання стосовно необмеженої кількості видів зобов'язань.

Римське зобов'язальне право зі своєю сильною принциповою базою вважається ідеальним механізмом експлуатації. Причиною цьому була державна система ідеальної недоторканності майна — власності. Боржник до окремого моменту пов'яза-

ний зобов'язанням, тобто він певною мірою обмежений у своїй правовій свободі, аж поки не виконає зобов'язання. Обмеження у своїй свободі за римською системою було реальним механізмом впливу на боржника. Боржник міг втратити свою свободу та потрапити до боргової в'язниці. Зазначена особливість — однозначна позиція закону і держави на стороні неухильного виконання зобов'язання сторонами — збереглася дотепер, щоправда в більш м'якому вигляді стосовно боржника. Сьогодні аналогічного становища, яке було у Стародавньому Римі, немає. Принципи виконання зобов'язання не можуть порушувати загальні принципи права, до яких вже не входить положення про фізичне примушення боржника виконати зобов'язання. Примусити виконати боржника зобов'язання на сьогодні можна тільки судом, але слід відзначити не особистий характер зобов'язання, а його економічний характер. Суть економічного зобов'язання полягає в економічному еквіваленті його виконання. Таку позицію щодо виконання зобов'язання диктує економічний розвиток та світова система.

Головна мета будь-якого зобов'язання — його виконання за допомогою задоволення певних потреб — закладена в механізмі виконання. Виконання зобов'язання складене у формі здійснення зобов'язаною особою дії, що становить його склад — щось дати, зробити або надати. Цей механізм залишився і досі. Сучасна система вчень про зобов'язання використовує гарно розроблені римські положення. Римське право мало майже універсально розвинуту систему вчень про зобов'язання та його виконання, яка відповідала її політичному та економічному розвитку.

Практичні проблеми про характер виконання, його повноту, відповідності умовам договору не допускалися чіткими позиціями римського закону. Невідповідність хоча б одному критерію призводила до того, що процес виконання зобов'язання визнавався невиконанням. Розуміння боржником процесу виконання зобов'язання часто не збігаються з розумінням протилежної сторони. Закон ввів тверді рамки процесу виконання.

Прогресивним кроком було визнання, що немає виконання — немає зобов'язання. Будь-які операції до виконання втрачають зміст, якщо не досягнута мета зобов'язання. Становище боржника в зобов'язанні мало гірший характер. Виконання зобов'язання мало бути надано тільки кредиторіві або іншій спеціальній особі (новація, цесія) та тільки у такому вигляді, який вважала ця особа. Було відсутнє положення про виконання третім особам без волі кредитора. Інтереси боржника не цікавили кредитора, правову систему. Сьогодні існують механізми захисту інтересів боржника. До такого механізму слід віднести право боржника виконати зобов'язання по передачі цінних паперів та грошей способом покладення на депозит до нотаріуса предмета зобов'язання. Сучасне цивільне право має розвинутий механізм захисту прав та інтересів як боржника, так і кредитора.

Виконання провадив тільки боржник, крім випадків, коли кредитора не цікавило, хто саме буде виконувати зобов'язання, а важливий був тільки результат. У разі виконання третьою особою, якісно однаково з виконанням боржником, але без волі кредитора, вважалось порушенням і прирівнювалось до невиконання.

Місце виконання зобов'язання за римським правом мало свої особливості, наприклад місцем виконання в разі невизначеності договором могло бути визна-

не місце можливого подання позову із зобов'язання (за загальним правилом це було місто Рим) /Д. 50. 1. 33/ [2]. Таке положення відсутнє в сучасній правовій системі з тієї причини, що механізм визначення місця виконання зобов'язання встановлює законодавець і він має вичерпний характер. На сьогодні немає ніяких економічних, соціальних, політичних причин використовувати таке загальне римське положення.

Місце виконання зобов'язання відігравало важливу роль у зобов'язальних відносинах, бо зумовлювало момент (момент відносно місця) переходу права власності на куплений товар, розподіл ризику випадкової загибелі під час його транспортування. Через це місце виконання зобов'язання обумовлювалось у договорі; в інших випадках діяли за загальними правилами. Якщо предметом зобов'язання була нерухомість, то місцем його виконання було місцезнаходження майна. Якщо місце виконання визначалося альтернативне, то право вибору належало боржникові [1, с. 359].

Розробки римських юристів легли в основу сучасної цивільної позиції щодо місця виконання зобов'язань.

Також зазначалося, що зобов'язання слід виконувати відповідно до умов договору (де зобов'язання було закріплено). Без згоди кредитора зобов'язання не могло бути виконано частинами, достроково, не допускається заміна предмета зобов'язання та особи виконання. Будь-які відхилення від змісту зобов'язання допускалися лише з попередньою домовленістю з кредитором.

Час виконання — важливе положення виконання зобов'язання. Строки визначали ритм життя, тому римські юристи приділяли їм велику увагу. Строк виконання зобов'язань, зазвичай, встановлювали сторони в договорі. У позадоговірних зобов'язаннях його здебільшого визначав закон [1, с. 359]. У разі відсутності визначення строків діяло правило: «У всіх зобов'язаннях, у яких строк не передбачений, борг виникає негайно (Д. 50. 17. 14). Момент виникнення зобов'язання та строк виконання збігаються (Д. 50. 16. 213). Після прострочення кредитора боржник відповідає тільки за навмисне заподіяну шкоду, а не за просту провину (Д. 18. 6. 18)» [2].

При настанні строку виконання, зазначеного договором або який впливав із закону, боржник повинен виконати зобов'язання. Виконання боржником зобов'язання до зазначеного строку кредитором могло бути не прийнято. Таке виконання не могло вважатися порушенням, бо час порушення не був встановлений (він ще не настав за загальними правилами). Така ситуація розглядалася не як виконання зобов'язання, а як загальні дії, які за розумінням кредитора іноді не приймалися у зв'язку зі змістом зобов'язання. У випадках, коли кредитор приймав виконання достроково, то боржник звільнявся від виконання зобов'язання в зазначений час у майбутньому, бо зобов'язання за своїм змістом було виконано.

Боржник за згодою кредитора міг виконати зобов'язання частками. Для прийняття такого виконання необхідна була воля кредитора. Прийняття такого виконання не порушувало негативні наслідки для боржника. В іншому разі боржник порушував строк виконання (*in mora*).

Для визнання виконання боржника простроченим римське право вимагало при-

сутність таких умов: наявність зобов'язання, що захищалося позовом та на яке поширювалося положення права; настання строку виконання зобов'язання, зазначено договором (домовленістю сторін) або правом; при порушенні строку наявність вини боржника. У разі вини кредитора виконання мало інший характер. Вину кредитора повинен був довести боржник; докази піклування кредитора за виконанням у строк відповідного зобов'язання (у вигляді нагадування кредитором боржнику про настання строку платежу). Доказами такого піклування з боку кредитора могли бути показання свідків. Далі докази піклування з боку кредитора були ліквідовані у випадках визначення строку виконання у договорі. Було встановлено, що зобов'язання, яке має точний строк виконання, може не мати піклування з боку кредитора, бо зазначений строк у договорі сам нагадує боржникові про необхідність виконання.

Римське право виробило і систему захисту інтересів боржників від особистих дій кредитора, спрямованих на вмісні збитки з боку боржника. Порушити строк виконання зобов'язання міг кредитор, відмовившись прийняти виконання від боржника без поважної причини. Римське право в таких випадках передбачало настання негативних наслідків для самого кредитора. Кредитор зобов'язаний був відшкодувати заподіяні своїм неприйняттям збитки боржнику. Після прострочення кредитора боржник міг відповідати тільки за навмисно заподіяні збитки, а не за просту вину у вигляді невиконання зобов'язання у зазначений строк (Д. 18. 6. 18).

Для боржника прострочка виконання мала такі негативні наслідки: кредитор мав право вимагати від боржника відшкодування всіх заподіяних прострочкою збитків; кредитор міг відмовитися від прийняття виконання, якщо воно втратило для нього інтерес, вимагаючи при цьому відшкодування збитків; ризик випадкової загибелі предмета зобов'язання переходив на винну в прострочці сторону (у нашому випадку — боржник).

Таким чином, слід визначити принципи виконання зобов'язання, закріплені римським правом, зміст яких зводився до того, що зобов'язання повинне бути виконане тільки в суворій відповідності з умовами угоди сторін, тобто договору. Будь-які відхилення від утримування зобов'язання можуть бути допущені тільки за згодою кредитора.

Викладене вказує на неоціненний внесок юристів Рима в систему зобов'язального права сучасності, а також особливості, що втратили чинність через їх невідповідність вимогам сучасності.

Література

1. Підпригора О., Харитонов Є. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.
2. Дигести Юстиніана: Избр. фрагменты в пер. и с прим. И. С. Петербурского. — М., 1984.
3. Черниловский З. М. Римское частное право. — М., 1995.
4. Кофанов Л. Л. Обязательственное право в архаическом Риме. — Л., 1988.